

*V ostravském ghettu Přednádraží zůstává stále pět desítek obyvatel. Mykologická výstava nabídla zhruba tři stovky různých druhů hub. Našel více než 6 tisícovek let staré malované figuríny. V rámci stavby bude realizována nejen hlavní hokejová aréna pro zhruba 6 tisícovek diváků...
Do Štruncových sadů dorazilo přes deset tisícovek diváků.*

Jak je vidět, do těchto spojení vstupují opět jediné názvy početních řádů: *desítky*, *stovky* a *tisícovky*; *pět dvacítek nebo *čtyři pětistovky by byly rébusy příliš vychýlené z desítkové soustavy. Internetová zpráva, v níž se psalo o *čtyřech desítkách osob* způsobivších milionové škody, měla titulok *Čtyřicítka podezřelých měla zkrátit daně o 800 milionů: čtyřicítka* je tu přijatelná, protože dotyční delikventi tvoří jakýsi, byť velmi abstraktní celek, avšak *čtyři desítky* jsou zkreslující: *čtyři* celky zde delikventi netvoří v žádném ohledu. Stejně matoucí jsou i ostatní uvedené příklady tohoto typu: všechny sugerují, že množství, o němž píší, se skládá z několika stejně velkých celků, a v žádném z nich takové členění nemá oporu ve skutečnosti. Pro čtenáře tedy představují jistou překážku v rozumném textu – a z hlediska pisatele jde o výrazy neekonomické (*deset tisícovek* má o dvě slabiky víc než *deset tisíc*). Vyhybejme se proto jejich užívání. Snad se nedočkáme doby, kdy se vedle *deseti tisícovek* a *desítky tisíc* začne místo obvyklých *deseti tisíc* užívat i *desítky tisícovek*...

Dovětek: Skupinové číslovky má ve zvláštní oblibě Česká televize. Právě z jejího internetového zpravodajství pochází vítěz pomyslné soutěže o jejich nejhustší koncentraci. Při jeho čtení máme dvě možnosti: buď se smát, nebo se začít strachovat o osud českých základních číslovek označujících „kulatá“ čísla.

Desítky tisíc Rusů vyrazily do ulic proti Putinovi. [...] Demonstrovalo se i v desítkách dalších ruských měst, ale podle médií se v regionech sešly desítky až stovky lidí, od dvacítky ve Vladivostoku po necelou tisícovku v Petrohradu.

Tisícovka láter a u stovky hromů!

Robert Adam

Dvoje housle ve Čtveru ročních období aneb Kde se vzaly neobvyklé tvary některých českých číslovek a jak s nimi zacházet

Nelze zjistit, kolik lidí používajících češtinu si toho někdy v životě všimne, ale pro české číslovky – tedy slova, která primárně vyjadřují počet nebo pořadí – je typická velká různorodost tvarů i užívání. Např. skloňování číslovky *jeden* se podobá skloňování zájmena *ten* (*bez jedné židle* jako *bez té židle*, *bez jednoho křesla* jako *bez toho křesla*), má různé tvary pro různé rody (*jedna židle*, *jedno křeslo*) a ke jménu, které počítáme, se tato číslovka váže stejným způsobem jako přídavné jméno (*bez jedné židle* jako *bez lakované židle*). Naproti tomu číslovka *pět* se vyznačuje skloňováním, které je typické jen pro některé číslovky (má jen dva tvary – jeden pro první, čtvrtý a pátý pád (*pět*), druhý pro pády ostatní (*pěti*)), nevyjadřuje rod (*pět židlí/s pěti židlemi*, *pět křesel/s pěti křesly*) a ke jménu, které počítáme, se váže v prvním a ve čtvrtém (potenciálně i v pátém) pádě jako podstatné jméno (*pět židlí* jako *řada židlí*) a v ostatním pádech jako jméno přídavné (*s pěti židlemi* jako *s lakovanými židlemi*). Kromě číslovek jako *jedna*, *pět*, *tři*, *sto*, jejichž užívání pro rodilé mluvčí češtiny většinou v současné době nepředstavuje žádný problém, existují v češtině i některé méně obvyklé tvary číslovek. Zde se budeme věnovat tvarům jako *dvoje*, *čtvery*, *čtvero* apod., jejichž užívání může být někdy problémem. Ukážeme, jak tyto číslovky vznikly, upozorníme na jejich jedinečnost z hlediska současné češtiny a pokusíme se popsat jejich užívání.

Pro začátek se podívejme na následující příklady (pocházejí z korpusů současného jazyka, za každým příkladem je označení korpusu, aby případní zájemci mohli dohledat širší kontext). V prvních čtyřech z nich se číslovky spojují se jménem počítaného předmětu jako přídavná jména (*dvoje kalhoty* jako *nové kalhoty*, *čtvery trenky* jako *kostkované trenky*, *troje maso* jako *upečené maso*, *patero shodné číslování* jako *zmatené shodné číslování*). V příkladech (5) a (6) naproti tomu funguje číslovka podobně jako jméno podstatné – řídí tvar jména počítaného předmětu (*čtvero sluncí* jako

řada sluncí, dvě stínů jako skupina stínů). V příkladu (7) je z tohoto hlediska fungování číslovky sporné – vzhledem k tomu, že jméno *znázornění* (a spolu s ním všechna jména skloňovaná podle vzoru *stavení*) nemá rozdílné tvary pro první pád jednotného čísla (*čtvero znázornění* jako *věrné znázornění*) a druhý pád množného čísla (*čtvero znázornění* jako *skupina znázornění*), nemůžeme v tomto příkladu s jistotou určit, o který typ spojení číslovky se jménem počítaného předmětu jde.

- (1) Využil **duoje kalboty**, čtyři trika, košili, **čtvery trenky** a **duoje ponožky**. (SYN2010)
- (2) Kdyby chtěl bezejmenný zloděj vypít do poslední kapky všechno, co ukradl ze skladu Vinných sklepů v Jirkově, musel by si pořídit nejméně **čtvera játra** a vzít si rok dovolenou. (SYN2005)
- (3) Jeminánku, co tu všechno měli! **Troje maso**, knedlíky a zelí, koroptyčky, tučná kuřata, koláče [...]. (SYN2010)
- (4) Vzhledem k tomu, že bylo ve Vimperku dříve **patero shodné číslování** domů, nebylo to vůbec snadné. Malý příklad: číslo popisné 1 bychom za první republiky našli na zámku, ve starém městě, na předměstí, v části města zvané Adolfovo a také za vlakovým nádražím [...]. (SYN2009pub)
- (5) Dva páry křišťálových lustrů *splyvaly jako čtvero sluncí* z vysokého klenutého stropu. (SYN2010)
- (6) A **dvě** křivolakých **stínů**, stín můj, stín tvůj, v tom okamžiku padlo na hladinu a rozprchly se rázem spící ryby. (SYN2010)
- (7) Nejnápadnější ikonografickou zvláštností je zde však nepochybně **čtvero znázornění** evangelisty sv. Jana s křídly v podobě anděla. (SYN2010)

Všechny tvary zvýrazněných číslovek, se kterými jsme se v příkladech setkali, jsou v rámci českého skloňování jedinečné – jsou to pozůstatky starobylého jmenného skloňování přídavných jmen. Původně se přídavná jména skloňovala stejně jako jména podstatná: v jednotném čísle se tedy původně vyskytovaly tvary jako *chud chlap* – *bez chuda chlapa*, *chuda žena* – *bez chudy ženy*, *chudo město* – *bez chuda města*, v množném pak např. tvary *chudy ženy*, *chuda města*. Skloňování, které známe z češtiny současné a které se vyznačuje dlouhou samohláskou v koncovce (*chudá žena* – *bez chudé ženy*), je až pozdější. Zřejmě pro svoji výraznou odlišnost

od skloňování podstatných jmen v češtině postupně převládlo a až na několik zbytků zatlačilo původní skloňování jmenné.

Jmenné tvary číslovek mohou fungovat jako přídavná jména, jak jsme viděli v příkladech (1)–(4). Tvar pro jednotné číslo středního rodu (*čtvero, patero, šestero, sedmero* atd.) se však na rozdíl od ostatních tvarů začal užívat také jako jméno podstatné – jméno počítaného předmětu má po něm tvar druhého pádu (*čtvero sluncí* v příkladu (5)). Číslovkám, které mají jmenný tvar a se jménem počítaného předmětu se pojí jako přídavná jména, se někdy říká souborové, protože se nejčastěji užívají se jmény souborů (*čtvery ponožky, patero špagety, dvoje boty, troje klíče* atd.). Jak jsme ale viděli v příkladech (3) a (4), užívají se tyto číslovky i se jmény v jednotném čísle, kde se potom o počítání souborů nejedná (v příkladu (3) jde o vyjádření počtu druhů masa, v příkladu (4) došlo k tomu, že se ve městě začalo s číslováním pětkrát nezávisle na sobě). Vdle jmen souborů se číslovky jako *čtvery* nebo *dvoje* užívají velmi často také se jmény, která nemají jednotné číslo (neboli se jmény pomnožnými) – v češtině to jsou například jména *dveře, játra, housle* nebo *bryle* – ani v těchto případech nepočítají tyto číslovky žádný soubor a jsou někdy považovány za typ číslovek základních (většinou označují prostý počet). Jmenné tvary, které začaly fungovat jako podstatná jména (*devatero řemesel, čtvero koní*), se někdy označují jako číslovky úhrnné a připisuje se jim specifický druh významu – mohou označovat skupinu jevů, které patří k sobě, ale zároveň se jednotlivé prvky ve skupině navzájem liší. Tento typ významu je nejpatrnější v ustálených spojeních jako *devatero řemesel, čtvero ročních dob, desatero přikázání*, v ostatních případech zřejmě zůstává zachováno pouze pojetí počtu jako uceleného (to by však bylo potřeba ověřit u současných mluvčích češtiny). V mnoha případech jsou tyto tvary stylově příznakové a užívají se k ozvláštňování textů (v pohádkách, poezii, pro jazykový humor atd.).

Jak jsme se již zmínili, představují tvary číslovek jako *dvoje, čtvery, čtvero* pozůstatek původního jmenného skloňování přídavných jmen. Protože se jedná o pouhý pozůstatek, nemají tyto číslovky původní tvary ve všech pádech – v ostatních pádech mají skloňování shodné s číslovkami druhovými (to jsou číslovky pro počítání druhů, např. *dvojí* nebo *čtvery*). Názorně to ukazují tabulky 1 a 2 – první přibližuje skloňování číslovek *dvoje* a *troje*, druhá ukazuje skloňování číslovek *čtvero, patero* atd. Kombinace pádů, rodů

a čísel, kde se vyskytují jmenné tvary, jsou podloženy šedě. Všude jsou zároveň uvedeny tvary číslovek druhových (*dvojí, čtvery*), aby bylo možné všechny tvary vidět v souvislostech. Z tabulek je patrné, že se jmenné tvary zachovaly nejlépe v prvním a čtvrtém pádě v množném čísle (*dvoje dveře, čtvery ponožky*). V čísle jednotném se jmenný tvar zachoval pouze u středního rodu (spojování se jmény jiného rodu je naprosto okrajové, proto ho v tabulce neuvádíme), a to zřejmě také jen pro první a čtvrtý pád.

	jednotné číslo				množné číslo			
	mužský živ.	mužský neživ.	střední	ženský	mužský živ.	mužský neživ.	střední	ženský
1./5. pád	dvojí		dvoje/ dvojí	dvojí	dvojí	dvoje/dvojí		
2. pád	dvojího			dvojí	dvojích			
3. pád	dvojímu			dvojí	dvojím			
4. pád	dvojího	dvojí	dvoje/ dvojí	dvojí	dvoje/dvojí			
6. pád	dvojím			dvojí	dvojích			
7. pád	dvojím			dvojí	dvojími			

Tabulka 1: Tvary měkkého jmenného i složeného typu skloňování číslovek souborových a druhových

	jednotné číslo				množné číslo			
	mužský živ.	mužský neživ.	střední	ženský	mužský živ.	mužský neživ.	střední	ženský
1./5. pád	čtverý		čtvero/ čtveré	čtverá	X	čtvery/ čtveré	čtvera/ čtverá	čtvery/ čtveré
2. pád	čtverého			čtveré	čtverých			
3. pád	čtverému			čtveré	čtverým			
4. pád	čtverého	čtverý	čtvero/ čtveré	čtverou	čtvery/ čtveré	čtvera/ čtverá	čtvery/ čtveré	
6. pád	čtverém			čtveré	čtverých			
7. pád	čtverým			čtverou	čtverými			

Tabulka 2: Tvary tvrdého jmenného i složeného typu skloňování číslovek souborových a druhových

Tvary jako *čtvero, patero* užívané jako podstatná jména (*devatero řemesel, čtvero knih*) se skloňují podle vzoru *město* v jednotném čísle. Jméno počítaného předmětu zůstává po těchto tvarech vždy v druhém pádě (množného čísla). Toto skloňování ukazují příklady (8)–(10).

- (8) *Při středověčerní večeři každopádně dodržujeme pravidlo devatera pokrmů, neboť podle našich předků měla devítka magické kouzlo.* (SYN2009pub)
 (9) *jako jedno veliké srdce, které tlouklo ve čtveru rytmi* (SYN2005)
 (10) *obyvatelé jsou uvězněni za sedmerem složitých zámků* (SYN2000)

Kromě tvarů podle vzoru *město* se však u těchto číslovek v současné češtině vyskytují i tvary ustrnulé. Původní tvar pro první pád (stejně vypadá i tvar pro pád čtvrtý a pátý) se začíná užívat ve funkci pádů ostatních. Jméno počítaného předmětu je v tomto případě v pádě, který vyžaduje větná stavba. Ustrnulé tvary číslovek jako *čtvero* se v tomto případě užívají stejně jako nesklonná adjektiva (*se čtvero věcmi jako s prima věcmi*). Ze všech pádů se ustrnulé tvary užívají nejčastěji v pádě sedmém. Ustálená počáteční formule pohádek *za devatero/sedmero horami* dobře ilustruje toto nejčastější užití. Další případy jsou ve větách (11)–(13).

- (11) *aby přestala být Evropa dějištěm tisícero konfliktů různých minorit* (SYN2006pub)
 (12) *stavba ji naučila devatero řemeslům* (SYN2005)
 (13) *odehrával se zprvu jen ve čtvero kulisách* (SYN2010)

Kromě ustáleného spojení *za devatero/sedmero horami* mohou být ustrnulé tvary vnímány jako příznakové, a ve spisovném projevu je proto lepší dát přednost tvarům skloňovaným.

Poslední poznámka se týká tvarů *dvé* a *tré*. Tyto z hlediska dnešní češtiny zvláště působící tvary vznikly stažením (tedy redukcí skupiny *oje* na *é*) z číslovek *dvoje* a *troje* (podobně jako vedle tvaru *moje* existuje i tvar *mé*) a začaly se užívat jako podstatná jména středního rodu (stejně jako číslovky typu *čtvero*). V současné češtině mají tvary pouze pro první a čtvrtý pád, v ostatních pádech se neužívají. I když jsou už celé století označovány ve slovnících jako

archaické, stále se užívají – zřejmě pro svůj výrazný ozvláštňující potenciál.

Cílem tohoto krátkého pojednání bylo objasnit původ číslovek jako *dvoje*, *čtvery*, *čtvero*, které jsou z hlediska současné češtiny zvláštní, a stručně popsat, co tyto tvary nejčastěji znamenají a jak s nimi v textech nakládat. Starobylost tvarů číslovek jako *čtvery*, *dvoje* a *čtvero* způsobuje mnoho komplikací – pro některé pády mají tyto číslovky tvary společné s číslovkami druhovými, mnoho z těchto tvarů je již v současné češtině neobvyklých a některá užití v psané i mluvené češtině ukazují na ztrátu jistoty v jejich používání. V mluvnicích je těmto tvarům věnována většinou pouze krátká zmínka, proto jsme se jim věnovali na tomto místě poněkud podrobněji.

Pavλίna Synková